

Att svära i kyrkan

TJUGOFYRA RÖSTER

OM EVIG TILLVÄXT

PÅ EN ÄNDLIG PLANET

Röst 20: *Birger Schlaug*

h
(RED)

Kapitelvis publicering

Detta är ett av tjugofyra dokument som tillsammans utgör hela innehållet i antologin *Att svära i kyrkan – Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* och som under vintern och våren 2014-2015 kommer att publiceras på bland annat Steg3:s webbsida (www.steg3.se)

Samtliga pdf-filer får utan restriktioner spridas och kommer att finnas tillgängliga på:

www.tillvaxtreflektera.se/att-svara-i-kyrkan/pdf

Så länge lagret räcker kan den som pocketbok köpas hos bland annat de större nätbokhandlarna. Och som e-bok lär den överleva sin pappers dito.

Jag är f.d. språkrör för MP (1985-88, 1992-2000) samt riksdagsledamot (1985-86, 1994-2001). Författare, krönikör och föreläsare. Programledare i Kunskapskanalens kultur- och vetenskapsprogram *En bok, en författare*.

Född i Stockholm 1949, uppväxt i en småföretagarfamilj, studerade, greps i början av 70-talet av gröna vågen och flyttade till landet med får, höns, bin och självförsörjning. Gillar att snickra och bygga. Var med och bildade MP 1981. Är idag inte medlem i något parti.

Skriver krönikor i bland annat Borås Tidning, Helsingborgs Dagblad och Fria Tidningen. Har skrivit bland annat *Miljön, makten och friheten*, *Svarta oliver och gröna drömmar*, *Gud älskar att färdas i en rosa Cadillac*, *Berättelsen om Emily från Xinjiang* samt medverkat i olika antologier om miljö, kultur och ekonomi.

Har bloggat varje dag sedan våren 2007 om politik, ekonomi, miljö, vetenskap och kultur – samt förstås tillväxtproblematiken. www.schlaug.blogspot.com

Birger Schlaug

Behov av utvecklingssamtal

Utan ekonomisk tillväxt hade vi inte varit där vi är idag. Ekonomisk tillväxt har gett oss välfärd och välstånd. Skola och sjukvård, bostäder och mat på borden. Teve, datorer och Björn Borg-kalsonger. Utan fortsatt ekonomisk tillväxt är vi tillbaka i grottorna.

Det är så det brukar heta. Ja, bortsett från det där med Björn Borg.

Beviset finns ju i våra föräldrars och morföräldrars marsch ut ur fattigdom, hur vi fått moderna bostäder med rinnande varmt vatten och wc, mat i kylskåp och möjlighet för de flesta familjer att köpa bil och kanske till och med sommarstuga.

Men är det verkligen ekonomisk tillväxt som gett oss allt det goda? Eller är det människors *strävan efter bättre liv* som gett oss allt det goda – och är det denna strävan som också lett till ekonomisk tillväxt?

Vad är hönan och vad är ägget?

Man kan förstås tycka att detta är en filosofisk fråga. Men det är det inte. Det är en djupt rationell fråga. Är det människors strävan efter *bättre liv* som gett oss den goda utvecklingen, så är det rimligen också just *bättre liv* vi skall försöka uppnå snarare än att jaga ekonomisk tillväxt.

Ekonomiskt slaveri som bottnar i tillväxtmani

Vad som är bättre liv skiljer sig förstås åt från människa till människa. Men inte bara det: det skiljer sig också från tid till annan. För de generationer som byggt upp vårt samhälle har bättre liv varit sådant som *också* lett till ekonomisk tillväxt. Mer arbete, ökad konsumtion, ökad produktion har gett såväl bättre liv för de flesta som ekonomisk tillväxt. Men målet var aldrig tillväxt, målet var bättre liv.

I vår tid, när vi nått ända hit i samhällsevolutionen, så kanske bättre liv är något annat än sådant som också leder till ekonomisk tillväxt. Bättre liv kanske är mer fri tid, mer deltagande kultur, mer social närvaro. Inte mer konsumtion, mer stress och mer arbete. Jag är övertygad om att det är så. Jag är övertygad om att vi nått en gräns där tillväxten snarare är destruktiv än konstruktiv.

Det finns de som spanat in i framtiden och varnat för att jakten på ekonomisk tillväxt blir en norm som utvecklas till destruktivitet. Handelshögskolans tidigare rektor – tillika vice partiledare i Moderaterna – Staffan Burenstam Linder skrev 1969 boken *Den rastlösa välfärds-människan*. Där analyserade han bland annat vad jakten på ekonomisk tillväxt skulle leda till för människan. Han skrev att vi skulle hamna i en ”ny form av ekonomiskt slaveri, som inte längre bottnar i kampen för ekonomiskt överlevnad utan i en tillväxtmani” och att denna tillväxtmani ”i de bokförda expansionsökningarnas namn, tvingar oss att fördela våra ekonomiska resurser, inklusive tiden, destruktivt ...” Till och med så destruktivt att ”vi raserar sådana naturliga grundvalar för vår

existens som luft, vatten, jord, naturskönhet och vår egen arvs massa”.

Burenstam Linder såg således problem för såväl människan som miljön om vi skulle bli fångar i jakten på ekonomisk tillväxt. Många är de som med förvåning sett att jag under årtionden haft en moderat vice partiledares bok i den speciella hedersbokhyllan hemma. Kritik av tillväxtmanin kan ju idag uppfattas som en djupgrön kritik av samhället. Men den är bredare än så. Det finns goda ideologiska skäl för såväl konservativa som socialister att kritiskt analysera tillväxtbegreppet – och hur det slagit rot som ett mantra i den politiska debatten. Glädjande nog har även socialliberala vänner blivit allt mer skeptiska till – för att tala med Burenstam Linders ord – det som sker i de bokförda expansionsökningarnas namn.

Tillväxt med i längden orimliga följder

Idag finns det nästan inte något politiskt och ekonomiskt beslut som tas utan att det motiveras med att det skall leda till ekonomisk tillväxt. Till min förvåning hittade jag till och med i bakgrundsmaterialet till införandet av mactaxa på dagis att huvudargumentet inte handlade om barns bästa – utan om föräldrars möjlighet att arbeta mer och därmed bidra till fortsatt tillväxt inom den formella ekonomin mätt i BNP.

Är inte det märkligt? Rent av fördommande när nästan allt underställs detta krav: tillväxt.

Ekonomisk tillväxt, som ju mäts i BNP, innebär att den totala ekonomin växer från ett år till ett annat. Själv-

fallet finns det mängder med sektorer *inom* den totala ekonomin som behöver växa. Till exempel sådant som går under beteckningen ”grön ekonomi?”. Bara så inga missförstånd uppstår: det *finns* sådant som bör och måste få växa.

Det är således den *totala* ekonomiska tillväxten vi talar om. Den mäts i vad vi skulle kunna kalla exponentiella termer. Om detta skrivs det på andra ställen i den här boken. Jag vill bara påpeka att exponentiell tillväxt i längden är en omöjlighet. Eller som skrivs i Nationalencyklopedin: ”Ekonomisk tillväxt enligt ett konstant procenttal leder till exponentiell tillväxt med i längden orimliga följder”.

Ofta hörs förskräckta utrop om att andra länder kommer ifatt oss. Kina. Indien. De har höga tillväxttal. Vilket inte är konstigt. De utgår från en låg nivå, i själva verket från en mycket låg nivå när det gäller BNP per capita. En bild: 4 procents tillväxt för den som hoppar en meter i höjd är fyra centimeter, för den som hoppar två meter utgör samma tillväxt på 4 procent hela åtta centimeter.

Konsumera med lånade pengar

I Sverige har de senaste årtiondenas tillväxt varit möjlig på grund av att vi skuldsatt oss. Inte staten, men hushållen. Nu bidrar vi till att konsumera sönder planeten med hjälp av lånade pengar för att upprätthålla idén om att utveckling kräver ekonomisk tillväxt. Det tycks mig bekymmersamt, för att låna ett av de mest populära orden i den moderna politiska retoriken.

Vi uppmanas att konsumera mer för att hålla igång hjulen. De måste snurra allt fortare. Varje kris följs av uppmaningen: konsumera mer. Västvärldens tillväxt är till största del konsumtionsdriven. Den så kallade arbetslinjen, som åkallas över hela det politiska fältet, bygger på tron att vi skall arbeta mer för att kunna konsumera mer för att vi skall kunna producera mer så att vi skall kunna arbeta mer för att vi skall kunna konsumera mer ... I ett ständigt flöde. Syftet är inte att vi skall få bättre liv, utan att vi skall upprätthålla tillväxtsamhället och de system som det vilar på.

Färre, mindre och mer eftertänksamt

Om vi istället för att sträva efter ekonomisk tillväxt, försöker sträva efter bättre liv så kommer varken ekonomer eller politiker lika enkelt undan. Det krävs mer av kvalitativt tänkande än kvantitativt. De enkelt mätbara volymerna blir mindre viktiga, medan innehållet blir desto viktigare. Mer, större och snabbare blir inte med automatik något positivt. Färre, mindre och mer eftertänksamt kan istället vara eftertraktansvärt.

Färre arbetstimmar per vecka, mindre stress och mer eftertänksamhet innan vi ger oss in i köpcenter och shoppinggallerior borde rimligen, om vi nu definierar oss som tänkande varelser, uppfattas som en möjlighet istället för som ett hot mot systemet. Att binda upp oss till ett system som i realiteten kräver ständigt ökande konsumtion är inte bara ohållbart ur klimat- och miljösynpunkt, utan ovärdigt tänkande människor.

Burenstam Linder beskrev hur samhället skulle utvecklas när vi fångats av tillväxtnormen: ”En egenomlig kombination av en tilltagande bundenhet till varor och tilltagande likgiltighet för varje enskild vara, till följd av låg utnyttjandegrad och snabb omsättning.” Bättre kan det inte uttryckas.

Vi tycks tillbringa allt mer av vår utmätta tid med att konsumera, hela samhället byggs upp kring konsumtion, snart sagt varje fri yta i urbana miljöer har förvandlats till konsumtionssektorer, var vi än befinner oss möts vi av konsumtionsbudskap, så fort en kris uppstår så blir vi uppmanade att konsumera mer för att hålla igång hjulen. Det har ett drag av planerat vansinne över sig. En sorts panik. Vi har fastnat i en tillväxtmani. Och forskningen pekar entydigt på att vi inte blir vare sig lyckligare eller mer tillfredsställda med livet.

Omsättning viktigare än reella värden

Det borde uppfattas som intellektuellt hederligt att fundera på det rimliga i att tillväxtnormen baseras mer på *omsättning* än på *reella värden*. Ett väl fungerande kök genererar föga tillväxt, men rivs det och byggs nytt så skapas jobb, vinster, skatteintäkter och tillväxt. Den som skall betala kalaset måste arbeta in pengarna, genom att kanske kränga mer toppar och filsingar i allt mer rasande takt. Allt genererar tillväxt. Och påverkan på planeten. *Omsättningen* är viktigare för systemets bevarande än de reella värden som existerar.

Det är hög tid att fundera ut smartare system än så. *Tillväxtnormen*, som gått hand i hand med så mycket gott, har blivit destruktiv.

Maktutövning skapar konsumtionsnorm

Den norm vi lever i just nu, i detta tidevarv i vår del av världen, är utan tvekan tillväxt- och konsumtionsnormen. Många menar att det är ett naturligt sätt att leva i en sådan norm. Men för att upprätthålla denna norm krävs maktutövning. Mer naturligt än så är det inte.

Man brukar skilja på tre varianter av maktutövning. *Tringande maktutövning* kan handla om att ställas inför ett gevär. I kommunismens Sovjetunionen hotade man med Gulag och i fascismens Chile hotade man med förflyttning till Estadio Nacional.

Belönande maktutövning är en mer välvillig variant. Gör vi ”rätt” så får vi betalt i pengar och formell tillgång till sociala strukturer och nätverk med hög status. Om inte annat kan man bli landshövding om man håller tyst om sådant som bryter mot den politiska normen.

Betingande maktutövning är mer sofistikerad. Det handlar om att skapa eller förstärka ofta outtalade *normer* i samhället. Normer som leder till att vi handlar, talar och tänker på ett visst sätt. Olika religiösa maktcentra har genom historiens gång förstått betydelsen av att skapa normer om vad som skall uppfattas som gott och ont. Stater som dominerats – och domineras – av olika politiska ideologier har skapat normer över vad som är rätt och fel. Vi kan se det i allt från konfucianismen till Mao Tse Tung och Sovjetimperiet.

Ingen stat, ingen ideologi, inget samhälle är fritt från denna betingande maktutövning. Problemet är att när man lever mitt i en norm förstår man kanske inte att man lever i den. Man lever ju med en livsstil som känns som den naturliga, den självklara, den rimliga. Andra, som lever i en annan norm, uppfattas som avvikande, konstiga eller rent av onaturliga. Den andre är konstig. De andra är onaturliga. Det är sådant som skapar rasism och folkmord.

Idag lever vi i en tillväxt- och konsumtionsnorm som upprätthålls genom betingande maktutövning. Det sätts stora ekonomiska och administrativa resurser för att upprätthålla normen, och för att få oss att känna oss bekväma i den.

Bara i Sverige krävs det insatser på långt mer än 40 miljarder kronor årligen – lika mycket som det militära försvaret kostar – för att försvara normen. Det sker genom livsstilspropaganda, i form av reklam, vars syfte är att vi alltid – och snart sagt överallt – skall känna sug efter nya saker, att vi aldrig ska få möjlighet att vila i förnöjsamhet, att vi skall lära oss att konsumtion är en av de mest centrala delarna i våra liv. Livsstilspropagandan sveper in oss i ett moln av föreställningar. Ger det ett gott liv? Eller bör vi befria oss?

Normen är inte mer naturlig än att den måste påtvingas oss genom reell maktutövning. Det är således djupt ohederligt att påstå att tillväxtnormen är någon sorts naturlag. Vi lever inte som vi vill, utan vi lever inom normens ram.

Vi är inbakade i en konsumtionsburka

Normen som vi lever i är såldes köpandets och ägandets. Inte levandets och varandets. Detta är en förutsättning för att upprätthålla ekonomisk tillväxt. Vi är inbakade i en konsumtionsburka som reducerar vårt sätt att se på världen och uppleva våra liv. Inifrån denna burka ser vi det som något fullständigt självklart och naturligt att arbeta mer, för att konsumera mer, för att vi skall kunna producera mer, för att vi skall kunna arbeta för att vi skall kunna konsumera mer i ett evigt snurrande ekonomistiskt hjul där vi reduceras till att vara kuggar.

Men så var det faktiskt aldrig meningen att det skulle bli.

De gamla ideologerna – det må gälla Marx, Mill eller konservativa tänkare – var förvisso inte ense om särskilt mycket. Men en sak var man överens om: när människan nått det materiellt mogna samhället så skulle det vara andra saker som skulle få möjlighet att växa. John Stuart Mill – den store liberalen – beskrev detta nya steg på samhällsevolutionen som mer fri tid, mer kultur och mer andlighet. Den som studsar för det sistnämnda – eftersom andlighet ofta reduceras till tro på någon allsmäktig gud – kan istället lägga till: social närhet.

Mer fri tid, mer deltagande kultur och mer social närvaro. Kanske det är just det som är bättre liv? Personligen är jag övertygad om det. Tyvärr motverkar mer fri tid, mer deltagande kultur och mer social närvaro fortsatt ekonomisk växt. Men vi får trösta oss med att det kan leda till mänsklig växt. Tyvärr kan vi inte väcka upp Marx, Mill och Burke ur gravarna för att göra nattliga

besök hos statsminister, finansminister eller oppositionsledare.

Men, vem vet, en vacker vårmorgon kanske både statsminister och oppositionsledare ändå vaknar upp med en ny övertygelse: att den gamla tillväxtmodellen tjänat ut. Det är inte omöjligt för det är ofta så det fungerar ...

Nya världsbilder som växer fram behöver inte ens bygga på ny kunskap, utan bara på hur man uppfattar den kunskap som redan finns.

En vetenskaplig revolution växer fram

Alla samhällen och epoker lever med sin världsbild, sin modell av verkligheten. Genom att acceptera modeller för hur världen fungerar tenderar man att förneka sådant som kränker den invanda modellen. Jag skulle tro att det är därför det är så svårt att få till ett samtal om tillväxtsamhället och hur vi skall kunna komma ur det med heder i behåll.

Men hopp finns. När allt fler fakta börjar bli besvärande för att upprätthålla trovärdigheten i den dominerande modellen så växer så småningom en ny modell fram. Eller, för att tala med Thomas Kuhn, ett nytt *paradigm* växer fram. En vetenskaplig revolution uppstår. Man vaknar upp och ser något nytt i allt det man tidigare betraktat.

Det är som att titta på en dold bild som man kan hitta i barntidningar. Först ser man en motorväg, ett shoppingcenter och en bilkö. Man uppmanas att titta mer noga. Man ser bara den där motorvägen och det där shoppingtemplet i alla fall. Men plötsligt, helt oförhappandes, ser

man hur tydligt som helst att bilden föreställer en sjö, några lamm och två lekande barn. Och man begriper inte varför man inte sett detta tidigare.

Att byta verklighetsbild kan ta lång tid. Det tog nästan 200 år för den kopernikanska modellen att ersätta den ptolemaiska, och långt in på 1700-talet arbetade åtskilliga vetenskapsmän utifrån en världsbild som om Newtons naturlagar inte existerade.

För att inte tala om hur länge läkare vägrade att acceptera glasögon som medel att förbättra synförmågan – man lät till och med meddela att glasögon var något mystiskt, något nästan ogudaktigt. Men i botten låg prestige och egenintresse. Man ville helt enkelt inte bli av med möjligheten att tillverka och sälja olika former av ögondroppar.

På liknande sätt försvaras den världsbild som omfattas av idén om ständig ekonomisk tillväxt. Det är givetvis svårt att tillskanska sig uppfattningar som man under ett helt liv har förkastat. Och kanske till och med försvarat sig mot, om inte med hugg och slag, så åtminstone med uppbådade av all retorisk styrka man haft att tillgå.

Precis som ögonläkarnas teser föll när verkligheten trängde sig på kommer också de tillväxttroende att ändra uppfattning. Den verklighet som möter oss nu är mer distinkt än den som läkarna försökte fly undan. Verkligheten nu består av klimatförändringar, Peak Oil, återkommande finanskriser och det nakna faktum att ekonomisk tillväxt inte längre ger upphov till den mängd arbetstillfällen som den en gång gjorde.

Vi måste skapa ekologiskt utrymme

Från det att jag föddes till dess att jag, enligt statistiken, förväntas dö så har vi gått från 2,5 miljarder människor på jorden till 9 miljarder. Till detta måste vi förhålla oss. Vi måste inse att vi idag lever i den *antropocena* tidsåldern, det vill säga en geologisk tidsålder där människans påverkan på planeten och dess processer är ohyggligt omfattande.

Det är den materiellt rika delen av världens befolkning som har skyldighet att skapa ekologiskt utrymme för dem som lever i armod och verkligen behöver den materiella tillväxt som kan ge goda liv. Den tillväxten kommer också att skapa ekonomisk tillväxt, på samma sätt som skett när vi i vår del av världen strävat efter bättre liv.

Vi, som lever i de materiellt rika delarna av världen, har inte bara skyldighet att skapa ekologiskt utrymme för andra att skapa sig goda liv, vi har också en moralisk skyldighet gentemot de generationer som lagt grunden till den materiella plattform vi själva nu står på. Vår uppgift är att ta avstamp ifrån denna plattform för att ta nästa steg upp på utvecklingsstegen. Precis på det sätt som de gamla ideologerna förutsatte att vi skulle göra. Dessa utgick nämligen från att vi skulle bli tänkande fria människor som strävade efter bättre liv – inte att vi skulle bli fångade av ett tillväxtmantra.

Behov av utvecklingssamtal

Vi har ett ansvar att analysera och konkretisera en väg från *Tillväxt- och konsumtionssambälle* till det vi kan kalla *Utvecklingssambälle*. Det är inte lätt. Men ingenting blir gjort om vi inte ens vågar samtala om det. Den som på fullt allvar tror att vi kan konsumera oss ur finansiella kriser, till och med för lånade pengar, bör sätta sig ner och fundera ett tag. Över livet, över samhället och över planeten. Min övertygelse är att många som gör det kommer att se möjligheterna. Inte bara för planeten utan också för det egna livet. Det gäller att räta på ryggarna. Det gäller att konstatera att vi är så mycket mer än ekonomiska varelser. Det gäller att inse att vi är biologiska, sociala och kulturella varelser.

Det gäller att förstå att det är enorm skillnad att bygga ett samhälle för ekonomiska varelser och att bygga ett samhälle för riktiga människor.

Att inte påbörja ett seriöst samtal om hur vi kan lämna tillväxtsamhället och ta genomtänkta steg över till utvecklingssamhället är dumt. Ju längre vi väntar med det samtalet ju svårare kommer det att bli att lösa den nödvändiga övergången på ett socialt, ekologiskt och demokratiskt respektfullt sätt.

Det är därför vi nu är i stort behov av ett utvecklingssamtal. Vi kan ju börja med att ställa oss frågan vad som är bättre liv.